

Анна МЕДВЕДОВСЬКА

Magocsi, Paul Robert. *Historical Atlas of Central Europe.* Third Revised and Expanded Edition. Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press. xiv, 2018.

Анна Медведовська – кандидатка історичних наук,
старша наукова співробітниця Українського інституту
вивчення Голокосту «Ткума»,
відповідальна редакторка журналу
«Проблеми історії Голокосту: український вимір».

Автор та упорядник цього видання – американсько-канадський учений, професор історії та політичних наук, завідувач катедри Українських студій при Університеті Торонто, відомий також укладанням одного з перших англомовних історичних атласів України (Ukraine: A Historical Atlas. Geoffrey J. Matthews, cartographer. Toronto: University of Toronto Press, 1985). Серед його україномовних видань – найвідоміші «Україна: історія її земель та народів» (2012) та науково-популярне видання «Ілюстрована історія України» (2012).

Перша версія цього атласу була опублікована під назвою «Історичний атлас Центрально-Східної Європи» (*Historical Atlas of Central East Europe*) 1993 р. в межах багатотомної серії «Історія Центрально-Східної Європи» (*University of Washington Press*). 2002 р. вийшло 2-ге перероблене та розширене видання атласу вже під назвою «Історичний атлас Центральної Європи» (*Historical Atlas of Central Europe*). Коли 2-ге видання знадобилося передрукувати – зазначається у передмові – було вирішено зробити третє перевірне видання, щоб опублікувати його виключно зусиллями видавництва *University of Toronto Press*.

Хронологічні межі атласу, як і усієї серії, охоплюють приблизно 1600 років (прибл. 400 р. н. е. – до кінця ХХ ст.). З географічним виміром поняття Центрально/Центрально-Східна Європа справа виглядає дещо складніше. Редактори вищезгаданої серії обмежили його кордоном з німецько- та італомовними народами на заході та політичним кордоном з СРСР (серію почали видавати в середині 1970-х рр.) на сході, включаючи країни-сателіти Радянського Союзу (Польщу, Чехословаччину, Угорщину, Румунію, Болгарію),

Югославію і Албанію; північно-південні параметри задавали Балтійське і Середземноморське узбережжя відповідно. Оскільки на початку 1990-х рр. політичні реалії та кордони істотно змінилися порівняно з часом, коли була започаткована серія, автор розширив вищеозначені межі на захід, включаючи східну частину Німеччини, Баварію, Австрію, історичну державу Венеція (Північно-Східну Італію), Грецію та на схід, включаючи сучасну Литву, Білорусь та Україну (з правого боку від Дніпра), Молдову та Західну Анатолію. Як пояснюється в передмові, якщо керуватися суто географічними категоріями, виокремлена територія буквально є центральною третиною європейського континенту. Отже, зазначає автор, доцільніше було би використання терміна Центральна Європа замість Центрально-Східної. Це й було зроблено в назвах наступних перевидань цього атласу. Проте дозволимо собі зауважити, що узгодження географічних та історико-цивілізаційних підходів у визначенні понять, які варто застосовувати для тієї чи тієї території, завжди є складною та неоднозначною проблемою, особливо в процесі творення подібних проєктів, що вони охоплюють понад 1,5 тис. років. Але до цього питання ми ще повернемося трохи далі, аналізуючи власне український випадок.

Розглянувши географічні та хронологічні параметри, слід звернути увагу на безпосереднє наповнення атласу, його структуру та стиль викладу. Оперуючи в рамках заданих географічних та хронологічних меж, Автор концептуалізував історичний розвиток Центральної Європи як такий, виокремивши 61 тему, кожній з яких присвячено відповідний розділ. Порядок розташування розділів переважно хронологічний, оскільки основною метою Автора є систематизований виклад політичних та адміністративних змін, що відбулися в Центральній Європі з 400 р. н. е. Для того, щоб відобразити деякі специфічні аспекти суспільного життя, які заслуговують уваги, було створено низку тематичних мап, присвячених питанням економіки, церковних структур, освіти й культури, демографії та етнічного складу, військовим справам тощо. Певне зміщення фокусу з традиційно прийнятого дискурсу військово-політичної історії в бік соціокультурних, економічних, церковних контекстів дозволяє помітити та простежити неочевидні взаємозв'язки та взаємовпливи; не лише відображає зміни політичних кордонів, часто в мапі відбивається феномен, явище чи процес (як, наприклад, реформація, економічні моделі, розвиток каналів та залізниць, індустріальний розвиток, рух населення 1944–48 рр. та ін.).

Усі розділи складаються з однієї або двох мап, інколи таблиць, а також пояснювального супровідного тексту, який передусім стосується картографічного та статистичного матеріалу, вміщеного в розділі, і дає стислий огляд політичних, економічних, демографічних, культурних та релігійних подій і процесів. Загалом текст містить 120 повнокольорових мап та 48 оновлених адміністративно-статистичних таблиць.

Третє видання створене з урахуванням подій, які відбулися в Центральній Європі за останні десятиріччя. Зміни до картографічного матеріалу

були зроблені на цифровій мапі Відділу картографії університету Торонто (University of Toronto's Office of Cartography) під керівництвом Байрона Молдофскі. Порівняно з оригінальним виданням (1993) перероблене і розширене видання містить 20 нових мап та 11 додаткових розділів, присвячених як окремим країнам, так і специфічним проблемам, що стосуються регіону в цілому. Доповнення робили переважно щодо ХХ ст. Наприклад, з'явилися індивідуальні мапи країн, які отримали незалежність протягом 1990-х рр. (Литва, Білорусь, Україна, Молдова, Чехія, Словаччина, Словенія, Хорватія, Боснія і Герцеговина, Македонія та нова Югославія). До третього видання були включені мапи та тексти, присвячені найновішим державам, які виникли в регіоні – Республіці Косово та Чорногорії.

Оскільки наша оглядова стаття розрахована передусім на українського читача, то буде виправданим приділити окрему увагу підрозділу, який стосується України. Він містить одну мапу, одну таблицю та 2 сторінки супровідного тексту. У першому ж абзаці Автор зазначає, що після 1945 р. Україна стала другою за територією країною Європи, і що в атласі йдеться лише про ту її частину, що на Захід від р. Дніпро, згідно з суто географічно орієнтованою концепцією Центральної Європи.

Надалі коротко розповідається про те, в складі яких держав перебували території України на початку ХХ ст., описуються ключові події українського національного державотворчого руху, що почався 1917 р. після падіння Російської імперії, та 1918 р. на західноукраїнських землях після падіння Габсбургів. Згадується також і формальне об'єднання УНР та ЗУНР 1919 р., і врешті констатується розподіл українських територій між іншими державами після поразки національно-визвольної боротьби. Далі йдеться про українські території, підконтрольні більшовикам, побіжно висвітлюються основні моменти громадянської війни 1919–20 рр. та становлення УРСР, розподіл західноукраїнських територій 1939–40 рр., а також окреслення територіяльних кордонів УРСР 1945 р., які залишилися незмінними після проголошення незалежності України (оскільки йдеться лише про Правобережну частину, приєднання Криму 1954 р. автор не згадує).

Друга частина супровідного тексту порушує проблеми етнолінгвістичного складу населення України та його трансформацій під впливом політики радянської влади (виселення польського населення, збільшення російського в Галичині та Буковині), окупацій під час Другої світової війни (внищення єврейського населення), розпаду СРСР (зменшення кількості російського населення). Йдеться також і про складні питання національної чи етнолінгвістичної ідентичності, випадки її втрати (українці на території Білорусі), заміщення релігійною (православні) чи місцевою (поліщуки) або навпаки усвідомлення себе як окремої спільноти (карпато-русини). Наприкінці супровідного тексту розміщено таблицю «Етнолінгвістичний національний склад України», в якій зіставлено кількість та частку різних етнічних груп за даними 1926 та 2001 рр., при цьому автор зазначає, що інформація стосується лише території на Захід від Дніпра.

На мапі зображена тільки заявлена вище частина України, при цьому дещо не відповідно виглядає назва мапи «Україна в ХХ ст.», в якій не зазначається, що її територія представлена читачеві не в повному обсязі. Хоча ця ремарка міститься на самому початку текстової частини, не зайвим було б уточнити це й в назві. Сама ж мапа детально відображує всі зміни західного кордону України від початку Першої світової війни до кінця Другої, а також кольором позначені території, на яких переважає українське населення.

Виходячи з авторської концепції, територія України є своєрідним порубіжжям між Центральною та Східною Європою, розділеними лінією Дніпра. Однак те, що виглядає досить переконливим і відносно стійким з позиції географії, не завжди виправдане з позицій історичного й історико-цивілізаційного підходів. Останні саме свідчать про умовність і певну аморфність подібних розмежувань. Якщо в категоріях XVI–XVIII ст. поділ на Правобережжя та Лівобережжя абсолютно зрозумілий і виправданий, то в історичних реаліях ХХ ст. виглядає дещо сумнівно. Проте варто усвідомлювати й те, що, охоплюючи відрізок часу понад 1,5 тис. років, надзвичайно проблематично узгодити державні кордони, які постійно змінюються, зі сталим географічним простором, що залишається незмінним.

Загалом, оцінюючи масштаб та важливість цього видання, неможливо не відзначити обсяг величезної кропіткої праці, що її виконали автор-упорядник та команда його помічників для створення цього атласу. Продуманість структури, бездоганна якість картографічних матеріалів, змістовні та компетентні коментарі акумулюють неймовірний масив довідкової інформації, яка дає уявлення про динаміку та характерні риси розвитку Центральної Європи. Цінність історичного атласу як авторитетного довідкового ресурсу додатково посилюється великим списком бібліографії та переліком топонімів на мапах і в тексті. Атлас є добрим помічним посібником для викладачів історії, а також безцінним ресурсом для дослідників, студентів, журналістів та широкого кола читачів, для яких важливе розуміння цього складного регіону, з усіма його народами, мовами та політичними трансформаціями.